

РЕЦЕНЗІЇ й ОГЛЯДИ

Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія / Відп. ред. О.Купчинський. – К.; Л.; Тернопіль, 2012. – Т.1: А – Бібл. – 600 с.; 2014. – Т.2: Бібл. – Вес. – 616 с.; 2016. – Т.3: Вес. – Глин. – 620 с.; 2019. – Т.4: Глин. – Даш. – 620 с.

Проект енциклопедії Наукового товариства імені Шевченка виношувався впродовж досить тривалого часу, зокрема здолав низку віх на своєму шляху.

Ще 1922 р. В.Щурат пропонував підготувати історичний довідник до 50-річчя НТШ (т.1, с.8). Утім, цю ідею так і не було реалізовано. Проте усвідомлення його значення й ролі як першої громадської асоціації вчених побутувало поміж усіх поколінь українських науковців ХХ ст. Недаремно товариство сприймалося як найстарша українськомовна наукова громадська інституція, котра де-факто посідала становище неформальної/неофіційної національної академії наук, або, як тоді казали, академії «без титулу», включно до заснування в Києві 1918 р. УАН.

Зазвичай тернисту, сповнену метаморфоз і колізій історію НТШ поділяють на п'ять періодів або етапів: початковий/перший – ще як Товариства імені Шевченка (1873–1892 рр.); другий – довоєнний, власне як Наукового товариства імені Шевченка, котре змагалося за статус академії (1892–1913 рр.); третій – воєнно-міжвоєнний (1913–1945 рр.); четвертий – еміграційний/діаспорний, коли інституція існувала як свого роду конфедерація крайових організацій у світі поза межами «залізної завіси» (1947–1989 рр.); п'ятий – сучасний, що розпочався від 1989 р. і триває донині (т.1, с.10–24).

З історією НТШ пов'язані імена сотень українських учених й іноземних дослідників, котрі зробили важливий внесок в українську та світову науки. Більше того, минуле товариства репрезентує майже всі масштабні і драматичні трансформації, процеси та явища, котрі відбувалися в історії вітчизняної науки від останньої чверті ХІХ ст. до перших десятиліть ХХІ ст.

Отож НТШ посідає важливе, ба навіть унікальне місце в історії української науки, культурно-громадській та інституціональній минувшині українства. Уповні природно, що минуле, багатоманітні дослідницькі, науково-організаційні, інституціональні, культурно-громадські й інші практики товариства становлять привабливу та перспективну предметну область для студіювання з багатьох дисциплінарних масштабів і міждисциплінарних вимірів, зокрема у царині енциклопедичних розвідок.

Варто наголосити, що НТШ має давню традицію на ниві енциклопедичних студій. Приміром, доречно згадати такі відомі видання, як «Українский народ в его прошлом и настоящем» (Санкт-Петербург, 1914–1916 рр.), «Українська загальна енциклопедія» (Львів; Станіславів; Коломия, 1930–1935 рр.), «Енциклопедія українознавства» (1949–1984, 1995 рр.) – «ЕУ-1» (загальна частина) та «ЕУ-2» (словникова частина), до котрих активно залучалися члени товариства як редактори, автори, керівники-організатори тощо. Крім того, НТШ є партнером Інституту енциклопедичних досліджень НАН України в реалізації одного з найбільших проектів модерної української енциклопедистики – «Енциклопедії сучасної України» (станом на кінець 2020 р. опубліковано 22 томи).

Ідею енциклопедії НТШ було проголошено ще на березневій сесії товариства 1992 р. у Львові. Вона постала на хвилі нереалізованих спроб перенести центр організації запланованої «Енциклопедії українознавства», проєктованої як «ЕУ-3», до цього міста (т.І, с.25–26). Утім, практичні заходи щодо реалізації задуму розпочалися у 2000-х рр. Зокрема 2007 р. у Всесвітній мережі розміщено попередній перелік гасел «Енциклопедії НТШ», котрий налічував 3820 позицій¹.

У типо-видовому плані проєкт окреслюють як галузеву чи відомчу енциклопедію (т.І, с.26–27). Гадаємо, що більш точним було б означення як інституціональної енциклопедії, позаяк у чотирьох опублікованих томах всебічно репрезентовано саме історію науково-культурного середовища, створеного цією інституцією, його структури, мережі, комунікаційні контакти і творчі зв'язки, дійових осіб – членів та вчених, котрі співпрацювали з товариством у той або інший спосіб, а також напрямки діяльності, різноманітні практики, проєкти, праці, періодичні, серійні й інші видання. До того ж національний і міжнародний масштаби діяльності НТШ істотно розширюють предметну область енциклопедичних студій із його історії.

Із-поміж багатьох сучасних видань на теренах енциклопедистики нинішній проєкт вирізняється добре продуманими методологічними засадами, організаційними алгоритмами, виразно означеними принципами впорядкування реєстру статей та добору енциклопедичних гасел, окресленими умовними типами мислительських базових джерел і багатьма іншими рефлексивними компонентами. Вони викладені у великій та інформативній передмові до першого тому відповідального редактора О.Купчинського (с.7–36).

Зауважимо, що до реалізації цього задуму залучено чимало науковців й установ як із нашої країни, так і з-за кордону, передусім Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, крайові організації НТШ в Австралії, Європі, Канаді, США, а також низку інших інституцій та фондів.

У першому томі опубліковано 248, другому – 293, третьому – 305, четвертому – 227 гасел, що становить 1073 статті. Якщо орієнтуватися на загальну їх кількість, подану у згаданому вище попередньому переліку, то чотири томи складають приблизно більше чверті запланованих енциклопедичних статей.

Однак кількісний обрахунок гасел в енциклопедичних проєктах насправді є досить релятивною та непостійною величиною, позаяк у процесі підготовки й опрацювання завзвичай віднаходять низку додаткових площин, сфер, контекстів, а також нові джерельні матеріали, факти, персоналії, терміни тощо. Тому великі енциклопедичні проєкти на певній стадії доволі часто переформатовують або розширюють свою архітектоніку.

Наприклад, «ЕУ-2» (словникова частина) спершу планувалася у чотирьох, згодом у шести, а кінець-кінцем була видана у десяти томах. До того ж 1995 р. з'явився ще один, додатковий, том. Проєкт шістнадцятитомної «Советской исторической энциклопедии» (Москва, 1961–1976 рр.) первісно окреслювався як дванадцятитомник. Десяти томна «Енциклопедія історії України» (Київ, 2003–2013 рр.) розширювалася двічі – із п'яти до восьми-, а згодом і десяти томника. Нині ж вона перейшла в нову фазу, адже, крім згаданих десяти томів, опубліковано першу та другу книги спеціалізованого тому «Україна – українці» (Київ, 2018–2019 рр.), а також готуються до друку перша і друга книги додаткового тому.

Так чи інакше, чотири виданих томи енциклопедії НТШ є солідною частиною цього великого задуму, в якому вже досить добре проступили його архітектонічні обриси та специфічні риси. У метафоричному розумінні на сьогодні доволі виразно окреслилося місце проєкту на полі сучасної української енциклопедистики.

Проєкт задекларував кілька базових або типових різновидів статей: 1) статті-біографи; 2) тематичні статті (події, факти, явища, НТШ, його структура, інституції з якими співпрацювало товариство, крайові організації та ін.); 3) серійні видання НТШ; 4) періодичні видання НТШ (т.І, с.33). Звісно, в опублікованих чотирьох томах представлено більш широкий проблемно-тематичний діапазон, але у цілому окреслені типові гасла покривають лівову частину вміщених матеріалів.

Тематично практично всі статті добре структуровані за шарами інформації, уніфіковані й оформлені, зокрема мають докладний довідковий апарат. У багатьох гаслах цей апарат складає третину, а інколи навіть більшу частину обсягу.

¹ Див.: [Електронний ресурс]: <https://ntsh.org/hasla>

Характерною рисою проекту стало подання з бібліографічним описом конкретних сторінок публікацій, серійних видань, часописів, збірників документів і матеріалів, спогадів, архівних джерел і т. п. Це суттєво підвищує пошукову цінність гасел енциклопедії для різнопланової бібліографічної та джерелознавчої евристики. Навіть більше, видання розраховане на різні категорії читачів, себто враховує потреби пошуку як у форматі «швидких довідок», так і поглиблених запитів за досить вузькими темами, проблемами чи фахово-дисциплінарними сегментами.

Звісно, тематичне розмаїття статей специфікує співвідношення шарів інформації, присвячених певному явищу, процесу, події й тому місцю, відображенню чи репрезентації, котре йому/їй відводиться у виданнях, практиках або текстах членів НТШ. Скажімо, цікава та змістовна стаття «Абстракціонізм» (т.1, с.58–61) містить великий і розширений пласт інформації про цю мистецьку течію та значно менший шар про її вивчення й відображення в різноманітних практиках і студіях на обшарах наукової інституції. Натомість стаття «Білінгвізм» (т.2, с.142–152) майже повністю присвячена розробці та репрезентації цієї проблематики в межах НТШ, що добре демонструє ступінь її циркуляції й опрацювання.

Така розмаїта диференціація інформаційних шарів є доволі звичним явищем у практиках відомчих/інституціональних енциклопедій, які мають акцентувати увагу на певних тематичних зрізах, проблемних контекстах, дисциплінарних сферах, культурних явищах тощо. У широкому сенсі саме таке енциклопедичне мереживо статей різної інформативності творить самобутню цілісність проекту, розраховану на відмінні категорії читачів як споживачів відповідної інформації.

Водночас наведені вище приклади добре ілюструють особливі запити щодо добору авторів у проектах відомчих/інституціональних енциклопедій, оскільки вони потребують не тільки фахівців із певної дисциплінарної сфери чи предметної області, а й тих, хто може органічно зв'язати загальні та інституційні пласти інформації. Зазначимо, що будова переважної більшості статей в енциклопедії НТШ свідчить про гармонійне поєднання авторських, редакторських, бібліографічних й інших практик.

Ще однією цікавою рисою проекту стала наявність значного сегмента гасел, присвячених міжнародним, міжнаціональним, міжкультурним контактам українства, а також їх вивченню, адже історія НТШ в початковий і довоєнний періоди розгорталася на обшарах Австро-Угорщини, за міжвоєнних часів – у межах Польщі, в еміграційну/діаспорну пору – переважно у країнах західного світу.

Природно, що на сторінках енциклопедії представлено низку великих оглядових статей, як-от «Австрія» (т.1, с.67–76), «Болгарія» (т.2, с.268–274), «Ватикан» (т.2, с.522–527), «Велике князівство Литовське у дослідженнях Наукового товариства ім. Шевченка» (т.2, с.545–554), «Вірменія і вірменські колонії в Україні у дослідженнях членів Наукового товариства ім. Шевченка» (т.3, с.152–160), «Галичина» (т.3, с.438–451), «Грецькі колонії у дослідженнях членів Наукового товариства ім. Шевченка та інших інституцій» (т.4, с.255–262) і т. д.

Урешті, видання вирізняється добре адаптованим ілюстративним супроводом, який унаочнює представлення основних шарів інформації. У першому томі вміщено 181 ілюстрацію та картосхему, другому – 1476 ілюстрацій, третьому – 1409 ілюстрацій і 10 картосхем, четвертому – 145 ілюстрацій, 2 картосхеми.

Насамкінець зауважимо, що енциклопедія НТШ на сьогодні є найбільшим і перспективним, а в багатьох аспектах піонерським проектом інституціональної енциклопедії історичного та соціогуманітарного спрямування. Вочевидь, його масштаб дає підстави припустити, що задля повноцінної реалізації потрібно підготувати та видати ще 10–12 томів. Тож гаданий обсяг кидає неабиякі виклики організаторам і керівникам цього проекту.

Сподіваємося, що публікація перших чотирьох томів енциклопедії НТШ, яка вже стала важливою подією в українській енциклопедистиці, приверне увагу науковців із різною фаховою спеціалізацією та залучить до реалізації задуму нові творчі сили.

Олексій ЯСЬ

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), alexyas@ukr.net